

9

COMPLOTTHEORIEËN ALS VERMOEDEN VAN EEN ONRECHTVAARDIGE OVERHEID

*Jan-Willem van Prooijen**

Complottheorieën doen aannames dat de overheid zeer onrechtvaardig gedrag heeft laten zien, maar deze aannames stroken niet altijd met de werkelijkheid. Dat maakt het vinden van de juiste aanpak om complotdenken tegen te gaan betrekkelijk complex. Dit essay betoogt dat het bestrijden van complotdenken niet in de weg staat van de vrijheid van meningsuiting, en dat complotdenken weinig met kritisch denken te maken heeft. Daarnaast kan complotdenken schadelijk zijn voor de samenleving door keuzes te stimuleren die haaks staan op wetenschappelijke inzichten, ondermijnt complotdenken het vertrouwen zowel naar de overheid als tussen burgers onderling, vermindert complotdenken de bereidheid om regels op te volgen, en kan complotdenken polariserend werken. Om complottheorieën tegen te gaan is

* Jan-Willem van Prooijen is universitair hoofddocent bij de afdeling Experimentele en Toegepaste Psychologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam, senior onderzoeker aan het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) en bijzonder hoogleraar radicalisering, extremisme en complotdenken aan de Universiteit Maastricht.

het van belang dat de overheid echte misstanden zo veel mogelijk voorkomt, rechtvaardige procedures hanteert, de kloof tussen bestuurders en burgers zo klein mogelijk houdt, en aandacht schenkt aan het feitelijk ontkrachten van invloedrijke complottheorieën.

Inleiding

Grote groepen burgers hebben maar weinig vertrouwen in de goede bedoelingen van de overheid. Zo gaf in een recent Ipsos-onderzoek 67% van de burgers aan (heel) weinig vertrouwen te hebben in de landelijke politiek.¹ Op internet en sociale media wemelt het van de complottheorieën die bijvoorbeeld stellen dat de overheid de coronapandemie heeft aangegrepen om vrijheden van burgers in te perken, dat er schimmige afspraken zijn gemaakt met farmaceutische bedrijven om vanuit financiële overwegingen zo veel mogelijk burgers te vaccineren, en dat de overheid liegt over de gevaren van het coronavirus. Een complottheorie is een vermoeden dat een groep mensen in het geheim samenzweert om kwaadaardige doelstellingen te bereiken.² Vaak gaat het dan om machtige groepen (een overheid, grote internationale bedrijven, geheime diensten), maar soms kunnen mensen ook complottheorieën vormen over kwetsbare groepen in de samenleving (bijv. etnische minderheden). Hoewel echte complotten bestaan en het daarom niet per se verkeerd is om waakzaam te zijn voor echte corruptie – denk aan Watergate, of het Volkswagendieselschandaal –, zal dit essay duidelijk maken dat buitensporig complotdenken een reëel probleem kan vormen voor de samenleving.

Complotdenken is gerelateerd aan, maar ook anders dan wantrouwen. Wantrouwen refereert aan een algemeen onbehaaglijk gevoel dat men liever niet afhankelijk zou willen zijn van een ander, bijvoorbeeld omdat die ander mogelijk niet de waarheid spreekt, verkeerde

1 Zie <https://nos.nl/collectie/13915/artikel/2445243-enquete-vertouwen-in-de-politiek-is-enorm-laag>.

2 Van Prooijen, J.-W. & Van Vugt, M. (2018). Conspiracy theories: Evolved functions and psychological mechanisms. *Perspectives on Psychological Science*, 13, 770-788.

bedoelingen heeft of gewoon incompetent is. Het is dan ook goed mogelijk om geen vertrouwen in de overheid te hebben zonder in complottheorieën te geloven. Een complottheorie is specifiekere dan wantrouwen, omdat ze een concrete beschuldiging van immoreel en vaak crimineel wangedrag bevat. Een complottheorie impliceert dus een aanname van onrechtvaardig gedrag. Een specifieke groep zou schuldig zijn aan het opzettelijk veroorzaken van gebeurtenissen die schadelijk zijn voor andere mensen, zoals een pandemie of terroristische aanslag, vaak voor het eigen gewin. Eigenlijk combineert een complottheorie een diepgeworteld wantrouwen met een aanname van onrechtvaardig gedrag.

Tegelijkertijd is er ook een cruciaal verschil ten opzichte van veel andere vormen van waargenomen onrecht. Een complottheorie is een mentale simulatie, een *vermoeden* van onrecht dat plaats zou hebben gevonden of nog plaats moet vinden.³ Vaak zijn deze vermoedens ongefundeerd, bijvoorbeeld omdat ze gebaseerd zijn op pseudowetenschap, geruchten die rondgaan op sociale media of andere onbetrouwbare informatie. Soms is het moeilijk om door zulke onbetrouwbare informatie heen te prikken, bijvoorbeeld omdat ze online verspreid worden door mensen met een academische titel. Daarnaast zijn veel complottheorieën in strijd met bewijs of logica. Sommige complottheorieën maken verwijten van onrechtvaardig gedrag aan autoriteiten die niet bestaan. Zo is een populaire complottheorie onder extremistische groeperingen dat bekende wereldleiders slechts marionetten zijn die in dienst staan van een geheime wereldregering.⁴ Sommige complottheorieën uiten beschuldigingen van gedrag dat niet alleen extreem kwaadaardig, maar ook extreem onwaarschijnlijk is. Een bekend idee van de QAnon-beweging (een complotideologie uit de VS, die ook naar Nederland is overgewaaid) is dat er een georganiseerd netwerk van machthebbers is om kinderen

3 Van Prooijen, J.-W. (2022). Injustice without evidence: The unique role of conspiracy theories in social justice research. *Social Justice Research*, 35, 88-106.

4 Bartlett, J. & Miller, C. (2010). *The power of unreason: Conspiracy theories, extremism and counter-terrorism*. London, UK: Demos.

te misbruiken en te onderwerpen aan satanistische rituelen. Sommige complottheorieën zijn gebaseerd op een ontkenning van algemeen geaccepteerde wetenschappelijke inzichten, zoals dat de aarde opwarmt door menselijk handelen of dat de aarde rond (en niet plat) is.

Dat maakt complotdenken een stuk complexer dan veel andere vormen van onrecht die aantoonbaar plaatsvinden. Immers, als burgers zich onheus bejegend voelen door daadwerkelijk onzorgvuldig handelen van de overheid, kunnen verbeterpunten betrekkelijk efficiënt in kaart gebracht worden. Ter illustratie: mensen hechten waarde aan procedurele rechtvaardigheid, de mate waarin autoriteiten gebruikmaken van rechtvaardige procedures om besluiten te nemen. Zo vinden mensen procedures meestal rechtvaardiger wanneer ze inspraak in een besluit krijgen dan wanneer ze geen inspraak krijgen.⁵ Indien veel burgers een overheidsinstantie procedureel onrechtvaardig vinden, dan kan die instantie daarop reageren door de eigen procedures te evalueren en te verbeteren. Soms kan ook zeer groot en ingrijpend onrecht plaatsvinden door het handelen van de overheid, zoals het geval was in de toeslagenaffaire. En hoewel het onmogelijk is al het leed in die zaak ongedaan te maken, kan de overheid in elk geval analyseren wat er mis is gegaan, stappen ondernemen om de slachtoffers tegemoet te komen, en maatregelen nemen om een soortgelijke tragedie in de toekomst te voorkomen. Maar op het moment dat burgers een overheid onrechtvaardig vinden vanwege gedrag dat helemaal niet heeft plaatsgevonden, is het vinden van een juiste aanpak een stuk lastiger.

5 Folger, R. (1977). Distributive and procedural justice: Combined impact of 'voice' and improvement on experienced inequity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 108-119.

Complotdenken, vrijheid van meningsuiting en kritisch denken

Voordat nagedacht kan worden over het bestrijden van complotdenken, is het noodzakelijk eerst vast te stellen of interventies wenselijk zijn. Hebben burgers geen recht op hun eigen overtuigingen? En is het niet juist goed als burgers kritisch zijn? Laat ik vooropstellen dat het antwoord op beide vragen een volmondig ‘ja’ is. Wat de eerste vraag betreft: vrijheid van meningsuiting is een van de belangrijkste verworvenheden van onze democratische rechtsstaat. Maar het correct informeren van burgers en het verhogen van het vertrouwen in de overheid staan niet in de weg van de vrijheid van meningsuiting. Veel complottheorieën zijn gebaseerd op mis- of desinformatie – en zoals ik hieronder zal betogen, om die reden schadelijk voor de samenleving. Meningsverschillen zijn goed voor de kwaliteit van besluitvorming, zolang die meningen gebaseerd zijn op gevalideerde informatie en plausible ideeën. Een bekende stelling is hier van toepassing: je hebt recht op je eigen mening, maar dat betekent niet dat je ook recht hebt op je eigen feiten.

Wat de tweede vraag betreft: kritische burgers zijn van groot belang om bestuurders scherp te houden, ruwe randjes van beleid af te halen en uitwassen te voorkomen. Maar hoe kritisch is excessief complotdenken eigenlijk? Kritisch denken betekent volgens mij dat je constructief meedenkt en kunt beargumenteren waarom je het wel of niet met een bepaald standpunt eens bent. Kritisch denken betekent ook dat je kritisch naar jezelf durft te zijn en je mening bijstelt als nieuwe inzichten suggereren dat je eraan zat. Kritisch denken vergt een analytische en objectieve houding, mentale inspanning en een zekere intellectuele nederigheid (dat wil zeggen: een besef dat je zelf ook fouten maakt, bijv. omdat je niet alles weet over een onderwerp). Er is dan ook een verschil tussen kritiek leveren en kritisch denken. Reflexief alles van tafel vegen wat politici zeggen vanuit de overtuiging dat er toch alleen maar leugens uit hun mond komen, is misschien een vorm van kritiek leveren, maar heeft met kritisch denken weinig te maken. Sterker nog, het kan juist behoorlijk *onkritisch* zijn

om de overtuigingen van anonieme internetprofeten klakkeloos te omarmen en in vergezochte complottheorieën te geloven.

Onderzoek laat inderdaad zien dat kritisch denken juist samenhangt met *verminderd* geloof in complottheorieën. Diverse studies hebben aangetoond dat een sterker vermogen om analytisch te denken een lagere mate van complotdenken voorspelt.⁶ Daarnaast hangt complotdenken in het algemeen samen met goedgelovigheid: naarmate mensen sterker in complottheorieën geloven, stijgt de kans dat ze in paranormale verschijnselen geloven, pseudowetenschap serieus nemen, diepere betekenis zien in onzinstellingen en denken dat er simpele oplossingen zijn voor complexe maatschappelijke problemen.⁷ Ook hangt complotdenken samen met de ‘confirmation bias’: een vorm van tunnelvisie waarin mensen zo overtuigd zijn van het eigen gelijk dat ze selectief bewijs zoeken om hun theorie te ondersteunen en bewijs dat hun theorie tegensprekt, terzijde schuiven. Cruciale elementen van kritisch denken – een objectieve houding, intellectuele nederigheid, het vermogen tot zelfkritiek – zijn in excessief complotdenken ver te zoeken.⁸

Het is dan ook niet verwonderlijk dat echt bestaande samenwerkings- of corruptie maar zelden door complotdenkers worden ontmaskerd.⁹ De beste methode om tot waarheidsbevinding te komen – inclusief het aan het licht brengen van echte misstanden – is een

-
- 6 Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U.S. & Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133, 572-585.
- 7 Van Prooijen, J.-W., Cohen Rodrigues, T., Bunzel, C., Georgescu, O., Komáromy, D. & Krouwel, A.P.M. (in druk). Populist gullibility: Conspiracy theories, news credibility, bullshit receptivity, and paranormal belief. *Political Psychology*. doi:10.1111/pops.12802; Darwin, H., Neave, N. & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories: The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50, 1289-1293.
- 8 Van Prooijen, J.-W., Klein, O. & Milošević Đorđević, J. (2020). Social-cognitive processes underlying belief in conspiracy theories. In M. Butter & P. Knight (Eds.), *Handbook of Conspiracy Theories* (p. 168-180). Oxon, UK: Routledge.
- 9 Lewandowsky, S., Lloyd, E.A. & Brophy, S. (2013). When THUNcing Trumps thinking: What distant alternative worlds can tell us about the real world. *Argumenta* 3, 2, 217-231.

kritische denkwijze waarin men op een objectieve manier naar al het bewijs kijkt. Meestal komen echt bestaande complotten aan het licht door het werk van kritische onderzoeksjournalisten (bijv. Woodward en Bernstein, die het Watergateschandaal aan het licht brachten) of door een klokkenluider (bijv. Edward Snowden, die de verregeaande spionagepraktijken van de NSA heeft onthuld).

Kan complotdenken kwaad?

Het belangrijkste criterium voor de vraag of het bestrijden van complottheorieën een punt van aandacht moet zijn, is de mate waarin excessief complotdenken schadelijk is voor de samenleving. Een relevant inzicht om dit vast te stellen is het zogenaamde *Thomas-theorema*:¹⁰ wat mensen geloven stuurt hun gedrag, los van de objectieve realiteit. Als mensen ervan overtuigd zijn dat een situatie echt waar is – hoe naïef of ongefundeerd die overtuiging ook is –, dan heeft dat dus echte gevolgen. Een klassiek voorbeeld van het Thomas-theorema is een peuter die 's nachts gelooft dat er een monster onder het bed zit. Deze overtuiging staat los van de realiteit: natuurlijk zit er niet echt een monster onder het bed. Maar als het kind dit echt gelooft, heeft deze ongefundeerde overtuiging wel degelijk echte gevolgen. Het kind kan niet slapen, gaat huilen en maakt daarmee ook de ouders wakker. Een vergelijkbaar effect vindt plaats door complotdenken. Als mensen bijvoorbeeld ervan overtuigd zijn dat farmaceutische bedrijven giftige stoffen of microchips in vaccins stoppen, dan willen mensen zichzelf en hun kinderen vaak niet laten vaccineren. Als mensen denken dat wetenschappers en de overheid bewust klimaatverandering overdrijven, zullen ze minder geneigd zijn hun eigen gedrag klimaatvriendelijker te maken of beleid te steunen dat klimaatverandering tegengaat.¹¹

10 Thomas, W.I. & Thomas, D.S. (1928). *The child in America: Behavior problems and programs*. New York, NY: Knopf.

11 Jolley, D., Marques, M.D. & Cookson, D. (2022). Shining a spotlight on the dangerous consequences of conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101363.

Een van de schadelijke effecten van het geloof in complottheorieën is dat het niet alleen het vertrouwen in de overheid ondermijnt, maar daardoor ook het vertrouwen dat burgers in elkaar hebben. Een van de functies van een overheid is namelijk het beschermen van burgers tegen kwaadwillende actoren.¹² Bijvoorbeeld: als een burger een contract ondertekent met een aannemer, heeft die burger bepaalde rechten als de aannemer zich vervolgens niet aan de afspraak houdt. Deze burger kan in dat geval aangifte doen of een zaak aanspannen. Als de rechterlijke macht dan de burger in het gelijk stelt, heeft dat negatieve consequenties voor de aannemer. De rechtsstaat zorgt er dus voor dat burgers niet continu op hun hoede hoeven te zijn voor de mogelijkheid door anderen uitgebuit te worden. Maar op het moment dat mensen denken dat de overheid onrechtvaardig en onbetrouwbaar is, dan verlaagt dat ook het vertrouwen dat ze goed beschermd zijn tegen kwaadwillende anderen, en maakt dat vervolgens dat ze andere burgers minder gemakkelijk vertrouwen. Onderzoek laat zien dat de perceptie dat autoriteiten corrupt zijn causaal het vertrouwen dat mensen in elkaar hebben ondermijnt, alsmede de bereidheid om pro-sociaal gedrag naar elkaar toe te vertonen.¹³ Daarmee tast geloof in complottheorieën een van de fundamenteën van de samenleving aan.

Geloof in complottheorieën zorgt er ook voor dat burgers eerder geneigd zijn regels te overtreden. Tijdens de coronacrisis werd dit goed zichtbaar: naarmate mensen sterker in coronagerelateerde complottheorieën geloofden, waren ze minder geneigd zich aan de beperkende maatregelen te houden (en was – zo laat onderzoek zien – de kans ook groter na verloop van tijd positief te testen op corona¹⁴).

12 Van Prooijen, J.-W., Spadaro, G. & Wang, H. (2022). Suspicion of institutions: How distrust and conspiracy theories deteriorate social relationships. *Current Opinion in Psychology*, 43, 65-69.

13 Spadaro, G., Molho, C., Van Prooijen, J.-W., Romano, A., Mosso, C.O. & Van Lange, P.A.M. (in druk). Corrupt third-parties undermine trust and prosocial behavior between people. *Nature Human Behaviour*.

14 Van Prooijen, J.-W., Etienne, T., Kutiyski, T. & Krouwel, A.P.M. (2021). Conspiracy beliefs prospectively predict health behavior and well-being during a pandemic. *Psychological Medicine*. doi:10.1017/S0033291721004438.

Centraal in veel van die complottheorieën stond de overtuiging dat de overheid een verborgen agenda had om de maatregelen in te voeren (bijv. het volk onder de duim houden), wat uiteraard niet stimuleert om die maatregelen op te volgen. Daarnaast hangt complotdenken samen met het begaan van kleinere vormen van criminaliteit, zoals het doen van een valse aangifte bij de verzekering.¹⁵ Immers, als je ervan overtuigd bent dat machtige bestuurders massaal de wet overtreden om de eigen zakken te vullen, waarom zou je je als gewone burger dan nog wel keurig aan de wet houden? Complotdenken verlaagt dus niet alleen het vertrouwen dat burgers in elkaar hebben, het maakt burgers ook echt minder betrouwbaar.

Tot slot hebben complottheorieën een enorm potentieel om burgers te polariseren en te radicaliseren. Complottheorieën schilderen de overheid vaak af als een ‘vijand van het volk’ en nodigen daarom uit om, als een soort verzetsstrijders, tegen de overheid in opstand te komen. Hierbij kunnen complottheorieën ook extremistisch geweld rechtvaardigen. Aan het begin van de coronacrisis werd de vernieling van vele telecommunicatiemasten in diverse landen (waaronder Nederland) toegeschreven aan radicale groepen die geloven in de complottheorie dat het 5G-netwerk de pandemie had veroorzaakt. In bredere zin geeft de link tussen complotdenken en de manier waarop mensen via protest hun ongenoegen uiten, reden tot zorg. Protest kan plaatsvinden binnen de grenzen van de wet, maar ook buiten de grenzen van de wet, bijvoorbeeld door het gebruik van geweld tegen de politie, bedreigingen van mensen met een publieke functie of vernieling van bezittingen. Complotdenken blijkt samen te hangen met een *lagere* neiging tot protest binnen de grenzen van de wet, maar ook met een *hogere* bereidheid tot protest buiten de grenzen van

15 Jolley, D., Douglas, K.M., Leite, A.C. & Schrader, T. (2019). Belief in conspiracy theories and intentions to engage in everyday crime. *British Journal of Psychology*, 58, 534-549.

de wet.¹⁶ Blijkbaar voedt complotdenken de overtuiging dat vreedzaam protest zinloos is; alleen harde actie haalt nog iets uit tegen een kwaadaardige overheid.

Punten van aandacht

Sommige burgers hebben een rotsvast geloof in bepaalde complottheorieën. Dat werpt de vraag op hoe effectief eventuele interventies kunnen zijn. Het is dan ook van belang zich te realiseren dat complotdenken op een continuüm plaatsvindt: naast burgers die totaal niet in bepaalde complottheorieën geloven of er juist heilig van overtuigd zijn, zijn er ook veel burgers die niet goed weten wat ze moeten geloven. Interventies kunnen juist bij deze twijfelende burgers (inclusief sommige ambtenaren) een verschil maken. Om dit te bereiken is het bestrijden van ongefundeerd complotdenken een gedeelde verantwoordelijkheid van meerdere maatschappelijke actoren, inclusief technologiebedrijven, de media, wetenschappers, en burgers zelf. Wat kan de overheid doen om excessief complotdenken in de samenleving terug te dringen?

Als eerste punt van aandacht: echte misstanden dienen zo veel mogelijk voorkomen te worden. Dit heeft niet alleen betrekking op grootschalige schandalen (bijv. de toeslagenaffaire), maar ook op kleinschalige integriteitsschendingen (bijv. politici die niet de waarheid spreken of zelf regels overtreden). Complottheorieën zijn *vermoedens* van onrechtvaardig gedrag, maar zulke vermoedens beginnen vaak met voorbeelden van *echt* onrechtvaardig of regeloverschrijdend gedrag. Internationaal onderzoek heeft laten zien dat naarmate er meer daadwerkelijke corruptie in een land plaatsvindt,

16 Imhoff, R., Dieterle, L. & Lamberty, P. (2021). Resolving the puzzle of conspiracy worldview and political activism: Belief in secret plots decreases normative but increases nonnormative political engagement. *Social Psychological and Personality Science*, 12, 71-79; Rottweiler, B. & Gill, P. (2020). Conspiracy beliefs and violent extremist intentions: The contingent effects of self-efficacy, self-control and law-related morality. *Terrorism and Political Violence*. doi:10.1080/09546553.2020.1803288.

de burgers van dat land ook meer in complottheorieën geloven.¹⁷ Je zou dus kunnen zeggen dat naarmate er meer realistische ‘complotten’ zijn, burgers ook sterker in het bestaan van minder realistische complotten gaan geloven.

In het verlengde daarvan: het is belangrijk om aandacht te hebben voor procedurele rechtvaardigheidsprincipes in besluitvorming. Deze principes omvatten bijvoorbeeld een hoge mate van transparantie in de besluitvorming, zorgvuldigheid en het luisteren naar burgers, waarbij hun zorgen serieus genomen worden. Een bekend inzicht is dat waargenomen procedurele rechtvaardigheid ertoe leidt dat mensen sterker bereid zijn om besluiten te accepteren, ook als die negatief voor hen uitvallen. Procedurele rechtvaardigheid verhoogt het vertrouwen dat mensen hebben in autoriteiten.¹⁸ Er zijn sterke aanwijzingen dat mensen minder geneigd zijn in complottheorieën te geloven wanneer autoriteiten rechtvaardige procedures gebruiken om besluiten te nemen.¹⁹ Hoewel complottheorieën een vermoeden van onrecht beschrijven, maakt het daadwerkelijke handelen van de overheid dus wel degelijk uit: zowel het voorkomen van misstanden als het implementeren van rechtvaardige procedures draagt bij aan het verlagen van het geloof in complottheorieën onder burgers.

Een derde punt van aandacht is het zo klein mogelijk houden van de kloof tussen bestuurders en burgers. In de kern is complotdenken een vorm van ‘wij versus zij’-denken: ‘wij’ de gewone hardwerkende burgers, die door ‘hen’ – een samenzwerende overheid – worden uitgebuit. Complotdenken is daarom minder waarschijnlijk als bestuurders niet als een andere groep worden gezien (‘zij’), maar als

17 Alper, S. (2021). There are higher levels of conspiracy beliefs in more corrupt countries. *PsyArXiv*. doi:10.31234/osf.io/2umfe.

18 Van den Bos, K. & Lind, E.A. (2002). Uncertainty management by means of fairness judgments. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 34, p. 1-60). San Diego, CA: Academic Press.

19 Van Prooijen, J.-W. (2019). Empowerment as a tool to reduce belief in conspiracy theories. In J. Uscinski (Ed.), *Conspiracy theories and the people who believe in them* (p. 432-442). New York, NY: Oxford University Press.

‘een van ons’. Sommige van de bovengenoemde procedurele rechtvaardigheidsprincipes helpen hierbij, zoals naar burgers luisteren en hun zorgen serieus nemen. Maar daarnaast helpt het ook als burgers bestuurders blijven zien als normale mensen met herkenbare zorgen, gedachten en emoties. In gesprek blijven met burgers kan dus op meerdere manieren bijdragen aan het verlagen van complotdenken in de samenleving.

Ten slotte maakt ook het feitelijk ontkrachten van complottheorieën een positief verschil. Dat ontkrachten kan op twee manieren: ‘debunking’ en ‘prebunking’.²⁰ Debunking houdt in dat experts een bestaande (en vaak populaire) complottheorie grondig analyseren, en in heldere taal naar het publiek communiceren wat er wel en niet van waar is. Complottheorieën kunnen soms behoorlijk stellig zijn en veel ‘feiten’ op mensen afvuren, waardoor het al snel lijkt alsof er sluitend bewijs is voor de theorie. Vaak zijn veel van die ‘feiten’ echter misleidend, maar het vergt de nodige expertise om daardoorheen te prikken en te zien welke informatie verdraaid of incorrect wordt weergegeven. Prebunking is gerelateerd aan debunking, maar vindt plaats op een ander tijdstip: op het moment dat duidelijk wordt dat een bepaalde complottheorie in opkomst is (bijv. op sommige Telegram-kanalen), gaan experts in heldere taal voor een breed publiek de complottheorie ontkrachten nog *voordat* veel burgers ermee geconfronteerd worden. Prebunking is in sommige opzichten een psychologisch equivalent van een vaccinatie: mensen worden weerbaar gemaakt tegen een complottheorie voordat ze ermee in aanraking komen.

20 Van der Linden, S. (2022). Misinformation: susceptibility, spread, and interventions to immunize the public. *Nature Medicine*, 28, 460-467.

Conclusie

Complottheorieën omvatten oordelen van onrecht, maar deze oordelen zijn bijzonder in de zin dat ze zich richten op onrechtvaardig gedrag dat niet noodzakelijk echt heeft plaatsgevonden. Dat maakt het betrekkelijk complex voor een overheid om zich te verweren tegen complottheorieën: complotdenkers zetten een overheid in een beklagdenbank, maar de aanklacht kan enorm variëren, is niet altijd op deugdelijk bewijs gestoeld en heeft wel een negatieve impact op de samenleving. Natuurlijk is een overheid niet onfeilbaar: de bijdrage van kritische burgers is daarom waardevol – zolang ze zich tenminste baseren op wetenschap, logica en feiten, en niet op wankele aannames die ze tegenkomen op sociale media of obscure websites.

